

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ДУНАС М. О.,
аспірант юридичного факультету
(Приватний вищий навчальний заклад
«Львівський університет бізнесу
і права»)

УДК 343

**СИСТЕМА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
СУБ'ЄКТОМ ЯКИХ ВИЗНАЄТЬСЯ СЛУЖБОВА ОСОБА,
ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті розглядається можливість виділення системи складів злочинів у сфері господарської діяльності за ознакою вчинення цих злочинів спеціальним суб'єктом – службовою особою. Акцентується увага на доцільності проведення окремого дослідження цієї групи складів злочинів, визначення їх особливостей і застосування відповідних заходів кримінально-правового регулювання. Наводиться перелік перспективних напрямів дослідження системи складів злочинів у сфері господарської діяльності, суб'єктом яких визнається службова особа.

Ключові слова: склад злочину у сфері господарської діяльності, спеціальний суб'єкт, службова особа, посадова особа.

В статье рассматривается возможность выделения системы составов преступлений в сфере хозяйственной деятельности по признаку совершения этих преступлений специальным субъектом – должностным лицом. Акцентируется внимание на целесообразности отдельного исследования этой группы составов преступлений, определении их особенностей и применения соответствующих мер уголовно-правового регулирования. Приводится перечень перспективных направлений исследования системы составов преступлений в сфере хозяйственной деятельности, субъектом которых признается должностное лицо.

Ключевые слова: состав преступления в сфере хозяйственной деятельности, специальный субъект, должностное лицо, должностное лицо.

The article considers the possibility of allocating a system of crimes in the field of economic activity on the basis of committing these crimes by a special subject – an official. The emphasis is placed on the feasibility of conducting a separate study of this group of crimes, identifying their features and applying appropriate criminal-law measures. A list of perspective directions of the investigation of the system of crimes in the sphere of economic activity, the subject of which is recognized as an official.

Key words: crime composition in the sphere of economic activity, special subject, official person, official.

Вступ. Будь-яке наукове дослідження варто розпочинати зі з'ясування сутності досліджуваного явища, що визначається предметом. Саме з усвідомлення цього конструктивного елемента розвивається правильне уявлення про місце цього предмета у відповідній сфері

правового регулювання, про специфіку процесів, пов'язаних із отриманням знань, про явища, які піддаються дослідженню тощо. Тому перед науковцем насамперед стоїть завдання виокремити з уже наявних наукових досліджень конкретну сферу пізнання, в межах якої можна було б аналізувати наявні розробки, висувати власні гіпотези та акцентувати увагу на оцінці наявного стану й можливостях його вдосконалення.

У царині доктринальних положень науки кримінального-права не вщухають дискусії щодо розроблення концепції кримінально-правової протидії суспільно небезпечним діянням, склади злочинів яких об'єднано в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України. Розглядувана сфера кримінально-правового регулювання є складною для її розуміння як системи кримінально-правових норм, спрямованих на захист єдиного комплексу особливо цінних суспільних відносин.

О.О. Дудоров справедливо стверджує, що «проблематика кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності за кількістю наукових публікацій є серед тематики Особливої частини кримінального права України своєрідним «лідером» [1, с. 169]. Обрати напрям дослідження у розглядуваній сфері кримінально-правового регулювання є складним процесом, який потребує виокремлення групи складів злочинів із розділу VII Особливої частини КК України, які мають принаймні одну подібну ознаку, з наявністю якої можна пов'язати певні тенденції щодо їх поширення, а отже, виявити недосконалості кримінально-правових норм. Це, відповідно, стає відправною точкою для подальшого вдосконалення кримінально-правового законодавства.

Кримінально-правові дослідження системи норм, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України, можна умовно поділити на дві великі підгрупи. Це такий класичний поділ, на якому неодноразово наголошували науковці. Перша група наукових розробок є нечисленною, оскільки представлена дослідженнями системи або окремих груп складів злочинів у сфері господарської діяльності чи окремими наскрізними поняттям. Авторами цих праць, зокрема, є П.С. Берзін, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця, Є.Л. Стрельцов та ін. Друга група кримінально-правових досліджень охоплює надбання кримінально-правової доктрини, яка присвячується дослідженню ознак конкретних складів злочинів у сфері господарської діяльності. Вона опосередковується науковими працями П.П. Андрушка, П.С. Берзіна, Г.Є. Болдарь, Л.П. Брич, М.Є. Короткевича, Т.Я. Крих, Н.М. Ляпунова, В.О. Навроцького, О.М. Омелчука, М.М. Панова та багатьма іншими науковцями.

Обираючи предмет дослідження щодо кримінально-правового регулювання заборон у сфері господарської діяльності, варто враховувати, що дослідити систему норм, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України, можна на рівні окремої комплексної кваліфікаційної наукової праці на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Однак це не означає, що предмет дослідження треба обмежувати виключно ознаками якогось конкретного складу злочину. Зважаючи на те, що під час дослідження окремих груп складів злочинів науковці виділяли їх, як правило, за ознаками видового чи безпосереднього об'єкта складу злочинів, існує необхідність обрання для наукової розроблення групи складів злочинів, виділених у науці кримінального права за іншими класифікаційними критеріями.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою статті є оцінювання доцільності виділення в контексті предмета окремого кримінально-правового дослідження саме системи складів злочинів у сфері господарської діяльності, суб'єктом яких визнається службова особа, а також установа перспективних напрямів такого дослідження.

Результати дослідження. Одним із найбільш дискусійних аспектів кримінально-правової науки є визначення змісту родового об'єкта складів злочинів, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України, а отже, відповідно до цього формулювання назви цього розділу. Науковці майже одноставно стверджують про розбіжність в об'єктах посягання цих складів злочинів та апелюють до законодавця про те, що сфера їх учинення виходить за межі поняття «господарська діяльність», яка розуміється як діяльність суб'єктів господарюван-

ня у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення й реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України) [2]. Однак ніяких структурних змін розглядуваний розділ не зазнав у контексті його розукомплектування на окремі родові об'єкти щодо певних груп складів злочинів.

Натомість це чи не єдиний розділ, окремі статті в якому піддавалася найчастішому редагуванню законодавця. Ю.В. Баулін відзначає, що «суспільство та держава зацікавлені й у тому, щоб кримінальне законодавство адекватно і своєчасно реагувало на зміни у злочинному середовищі та у сфері протидії злочинності, тобто було динамічним. Динамічність є рисою, притаманною будь-якому законодавству, в тому числі й кримінальному, вона свідчить про його здатність до вдосконалення та розвитку» [3, с. 51]. З іншого боку, необхідно погодитися з науковцями, які стверджують, що динамізм законодавства треба відрізняти від його нестабільності, оскільки перший пов'язаний із пристосуванням законодавства до змінюваної соціальної практики, призводить до вдосконалення законодавства, є ознакою високої правової культури, а друга, навпаки, не поліпшує формальних і змістових якостей законодавства, свідчить про брак правової культури [4, с. 57].

Так уже склалося, що динамічність кримінального закону в контексті норм, які містять ознаки складів злочинів у сфері господарської діяльності, найчастіше пов'язується з черговою гуманізацією відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності, що передбачалася Законом України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI [5]. Дуже швидко науковці загалом дали несхвальну оцінку запропонованій Верховною Радою «стратегії розвитку концепції про кримінальну відповідальність за господарські злочини». Декриміналізація значної частини злочинів визнається необґрунтованою, а в кінцевому результаті поява нових кримінально-правових норм визнається науковцями доволі сумнівною [6]. На думку О.О. Дудорова та Р.О. Мовчана, «новелізація» кримінального законодавства призвела до того, що, будучи спочатку (після набрання чинності КК) загалом чіткою та взаємоузгодженою системою норм, указаний розділ поступово перетворився на безсистемний, еkleктичний набір заборон, не здатних виконувати своє основне призначення – ефективну кримінально-правову охорону господарської діяльності [7, с. 260]. Науковці критично висловлюються також щодо можливості взагалі провести класифікацію злочинів у сфері господарської діяльності, яка б мала гідне наукове обґрунтування. Безумовний позитив від розглядуваної наукової позиції полягає в тому, що на визначені науковцями прогалини кримінального законодавства має бути відповідна законотворча реакція. Особливо це стосується випадків, коли введені в кримінальний закон норми необґрунтовано конкурують із загальними нормами, які були в ще первісній редакції кримінального закону (наприклад ст. ст. 205-1, 358, 366 КК України).

Поряд із цим розглядувана наукова позиція все ж є небезспірною. Незважаючи на загалом критичну оцінку норм, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України, все ж їх наявність у структурі кодифікованого законодавчого акта передбачає здійснення постійного їх наукового пізнання. У цьому аспекті недостатньо апробованим є розроблення концепції передбачення в розглядуваному розділі складів злочинів зі спеціальним суб'єктом, а саме службовими особами.

У структурі розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України виділяються склади злочинів із загальним і спеціальним суб'єктом. Як з'ясувалося, не завжди в кожному конкретному випадку можна чітко розмежувати склади злочинів у сфері господарської діяльності за розглядуваною ознакою. Незважаючи на те що в структурі поняття «спеціального суб'єкта» завжди наявні загальні ознаки суб'єкта складу злочину, все ж кримінальна відповідальність цих видів суб'єктів має бути чітко диференційована на законодавчому рівні. У процесі правозастосування не має виникати неоднозначностей із цього приводу, оскільки мова йде про обов'язкову ознаку складу злочину. М.І. Панов справедливо зазначає, що «склад злочину являє собою струнку систему ознак, що характеризується логічною узгодженістю та упорядкованістю» [8, с. 70–71]. Отже,

кожен склад злочину містить юридично значиму інформацію про межі забороненого діяння, про його структуру та можливість поширення щодо визначеного кола діянь.

Наявність у діянні особи складу злочину визнається законодавчою підставою кримінальної відповідальності. Поряд із цим у кримінальному законі не врегульовано правила кваліфікації за наявності певного набору ознак, що утворюють склад злочину. Наука кримінального права в цьому питанні неоднозначна. Мається на увазі правила встановлення обов'язкових ознак складу злочину. Зважаючи на те що саме за ознаками суб'єкта окремі склади злочинів у сфері господарської діяльності варто розмежовувати зі складами злочинів, розміщених в інших розділах Особливої частини КК України, насправді є науковий інтерес у тому, щоб визначити групу складів злочинів, у яких спеціальним суб'єктом визнається саме службова особа.

Безспірним доктринальним положенням є те, що ознаки, які включено в законодавчу конструкцію складу злочину й безпосередньо названо в диспозиції статті, визначаються обов'язковими ознаками цього складу злочину. Аналіз усієї множини складів злочинів, розміщених у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України, дає змогу констатувати цілу низку вказівок у диспозиції статей на ознаки спеціального суб'єкта. Для позначення цього елемента щодо розглядуваних складів злочинів законодавець застосовує такі термінологічні звороти: 1) службова особа, яка вчиняє злочин у сфері господарської діяльності з використанням службового становища (ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 206-2, ч. 3 ст. 229 КК України); 2) службова особа, яка вчиняє злочин у сфері господарської діяльності з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 205-1 КК України); 3) особа, якій інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (ч. 2 ст. 209-1 КК України); 4) службова особа (ст. ст. 210, 211 КК України); 5) службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності (ст. ст. 212, 212-1 КК України); 6) особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) чи єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове пенсійне страхування (ст. ст. 212, 212-1 КК України); 7) посадові особи суб'єктів господарської діяльності, відомості про яких не включено до переліку суб'єктів господарювання (ст. 213 КК України); 8) пов'язана з банком особа (ст. 218-1 КК України); 9) громадянин-засновник суб'єкта господарської діяльності (ст. 219 КК України); 10) службова особа суб'єкта господарської діяльності (ст. 219 КК України); 11) керівник банку (ст. 220-1 КК України); 12) службова особа банку (ст. 220-1 КК України); 13) службова особа учасника фондового ринку (ст. 222-1 КК України); 14) уповноважена особа (ст. 223-1 КК України); 15) службова особа емітента чи професійного учасника фондового ринку (ст. 223-2 КК України); 16) особа, якій комерційна або банківська таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (ст. 232 КК України); 17) службова особа емітента (ст. 232-2 КК України).

Як убачається, текстуальне позначення вказівок на спеціального суб'єкта є неоднозначним. Лише в низці випадків можна однозначно стверджувати, що суб'єктом злочину у сфері господарської діяльності визнається саме службова особа, зміст поняття якої є законодавчо дефінованим у ст. ст. 18 і 364 КК України. Доцільно звернути увагу на те, що навіть у розглядуваних випадках законодавець використовує різні способи законодавчої техніки. В одних випадках указується просто на службових осіб, а в інших особливістю суб'єктного складу окремих злочинів у сфері господарської діяльності є службова особа конкретної юридичної особи (банку, фондового ринку, емітента чи професійного учасника фондового ринку тощо). Окремо треба звернути увагу на те, що для позначення спеціального суб'єкта вживається ще й такий термінологічний зворот, як «посадова особа суб'єкта господарської діяльності», що є нетиповим для чинної редакції КК України. Як відомо, трансформація «посадової особи» у «службову особу» відбулося на рівні первинної редакції КК України 2001 року.

У літературі стверджується, що ознаки спеціального суб'єкта можуть визначатися тлумаченням положень кримінально-правових норм [9, с. 146]. Мається на увазі, що в ок-

ремих випадках ознаки спеціального суб'єкта не вказуються в диспозиції. Висновок про їх обов'язковість має зробити правозастосувач шляхом з'ясування змісту обов'язкових ознак об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони. Запропоноване правило кваліфікації є дещо спірним із тих міркувань, що його можна розглядати як порушення одного з конституційних принципів. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України, обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [10].

Думається, що диспозиція статті має бути найбільш інформативною щодо конкретизації обов'язкових ознак складу злочину. У контексті ознак суб'єкта складу злочину застосування цього правила дасть змогу уникнути помилок як законотворчого, так і правозастосовного характеру. Щодо першого значення, то на законодавчому рівні має чітко розмежовуватися відповідальність загальних і спеціальних суб'єктів. Як відомо, залежно від виду суб'єкта може зростати ступінь суспільної небезпеки злочину. З огляду на це, невиправданим є передбачення відповідальності за порушення порядку здійснення операцій із металобрухтом фізичними особами та посадовими особами суб'єктів господарської діяльності в межах одного основного складу злочину. Суспільна небезпека діяння, вчиненого службовою особою суб'єкта господарської діяльності, є вищою за рахунок включення в структуру складу злочину додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкта, яким треба визнавати суспільні відносини, що визначають авторитет підприємства, установи чи організації.

Помилки правозастосовного характеру можуть виникнути під час установаження суб'єкта складів злочинів, у диспозиціях яких не вказується на сукупність таких спеціальних ознак. Для наочності можна звернутися до ст. 203-1 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Із цього приводу в літературі одні науковці вважають, що суб'єкт цього злочину – спеціальний, а саме «службова особа суб'єкта господарювання – юридичної особи, яка є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва, а так само фізична особа-підприємець, яка здійснює таку господарську діяльність» [11, с. 562]. Висловлюється також інша позиція, згідно з якою суб'єкт незаконного зберігання, реалізації та переміщення відповідних предметів може бути як спеціальним, так і загальним [4]. Натомість у випадку незаконного використання інсайдерської інформації законодавець розтлумачує, що треба розуміти під «особами, які вчинили дії, передбачені цією статтею», у примітці до ст. 232-1 КК України, а не в диспозиції статті. Наведений у примітці перелік осіб є надто суперечливий, оскільки загалом суб'єктом цього складу злочину можна визначити особу, якій інсайдерська інформація відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю.

Наступний аспект порушеної проблеми полягає в з'ясуванні особливостей закріплення службових осіб як суб'єктів складів злочинів у сфері господарської діяльності. Насамперед треба звернути увагу на те, що для розглядуваної групи складів злочинів характерним є конструювання як основних (простих), так і кваліфікованих складів злочинів зі спеціальним суб'єктом – службовою особою. У цьому аспекті доцільно встановити, чи відповідає задекларований ступінь тяжкості злочину суспільній небезпеці складу злочину, суб'єктом якого визнається службова особа. Зважаючи на те що лише службовими особами не обмежується перелік спеціальних суб'єктів складів злочинів у сфері господарської діяльності, перспективним є визначення чіткого розмежування поняття «службова особа» та інших спеціальних суб'єктів, зміст яких потрібно тлумачити із застосуванням регулятивного законодавства. Окремого аналізу потребує питання про доцільність поширення диференціації кримінальної відповідальності на всі злочини у сфері господарської діяльності.

Висновки. Усвідомлюючи всю злободенність удосконалення норм, які визначають ознаки складів злочинів у сфері господарської діяльності, видається за доцільне розглянути цей напрям кримінально-правового регулювання під новим кутом зору. Висхідним вектором для нового наукового пізнання розглядуваних складів злочинів має стати вивчення та узагальнення підходів до концепції формування конструкцій складів злочинів у сфері gospodar-

ської діяльності, суб'єктом яких визнається службова особа. Перспективними напрямками такого дослідження можна назвати такі: 1) визначення системи складів злочинів у сфері господарської діяльності, суб'єктом яких визнається службова особа; 2) узгодження термінологічного позначення цього виду суб'єкта в диспозиціях статей розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України, а також в інших статтях кримінального закону; 3) оцінювання якості диференціації відповідальності службових осіб з урахуванням їх спеціального статусу; 4) визначення доцільності поширення службової особи в конструкціях складів злочинів у сфері господарської діяльності; 5) розмежування складів злочинів у сфері господарської діяльності із суміжними складами злочинів, суб'єктом яких визнається службова особа; 6) оцінювання якості законотворчого та правозастосовного процесу розглядуваних кримінально-правових норм.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності / О.О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 169–175.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1490190480489064>.
3. Баулін Ю.В. Кримінально-правова система в Україні: загальна характеристика / Ю.В. Баулін // Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / [Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.К. Гришук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Надегн, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, В.І. Шахун]. – К. : ВАІТЕ, 2015. – 688 с.
4. Суходубова І.В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : [монографія] / І.В. Суходубова ; наук. ред. О.В. Петришин. – Х. : Право, 2016. – 228 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>.
6. Калмикова Є. Лікарський засіб від хвороби суспільства чи плацебо? Встановлення кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації / Є. Калмикова, Д. Калмиков // Юридичний вісник. – 2014. – 5–11 квіт. – № 14.
7. Дудоров О.О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитися зі стратегією розвитку / О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 2 (5). – С. 215–263.
8. Панов М.І. Підстава кримінальної відповідальності: поняття та значення в удосконаленні КК України / М.І. Панов // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) – Х., 2011. – С. 70–71.
9. Берзін П.С. Суб'єкт злочину / П.С. Берзін, В.О. Гацелюк // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 144–159.
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/print1480498744643620>.
11. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ : Елтон-2, 2012. – Т. 1. – 2012. – 780 с.
12. Філіпп А.В. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.В. Філіпп. – Д., 2011. – 20 с.

